

22231

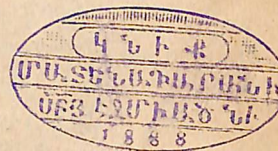
Imp.

22231

1426

1562

Գրիգոր Խալաթեանց

ԵՂԵՇԻ ԵՂԻՐԻՐՆԵՐԻ ԵՌԹԻԻ

22231
Ձեր պատուական «Հանդիսի» ներկայա-
րույ առաջին համարում սկսուել է տպագրուել
Պ. Գր. Տէր-Պողոսեանի ուշագրաւ յօդուածը
«Եղեշէի Պատմութեան աղբիւրը», վերնագրով,
որ խոստանում է աւելի հետաքրքրական լինել
յաջորդ համարներում:

Հարց ծագելով «Վարդանանց Պատմու-
թեան» աղբիւրներէ մասին՝ բնականաբար ա-
ռաջ է գալիս եւ Ղալաթ Գալաթեան, որ այսպէս
թէ այնպէս՝ սերա յարաբերութիւն ունի Եղեշէի
հետ՝ երկուսն էլ միեւնոյն նշանաւոր պատ-
մական ժամանակամիջոցը վիպագրելով: —
Դեռ 11 տարի առաջ Փարպեցու մասին գրածս
քննական փորձի մէջ՝ առաջին անգամ շօշափե-
լով նորա աղբիւրներէ խնդիրը, ենթադրուել էի
թէ պատմագրիս աղբիւրները եղել են ի միջի
այլոց Խորենացին եւ Եղեշէն:

Ես չգիտեմ, ինչ վերջնական եզրակա-
ցութեան կը գայ «Հանդիսի» վերոյիշեալ յօ-
դուածագիրը. բայց իմ կողմից անդէպ չեմ հա-
մարում այժմէն իսկ ուղղել մասամբ ու լրացնել
իմ նախկին կարծիքն: . որոնց վերայ ակնսոր-

կում է Պր. Տէր-Պօղոսեան, եւ պարզել՝ կարելուն չափ համառօտ, ներկայ հայեացքս մասնաւորապէս Եղիշէի մասին:

Յայտնի է, որ վերջին 15—20 տարին հին հայ գրականութեան ուսումնասիրութիւնը առանձին ուշադրութեամբ կենդրոնացել է ալբի-բէ-բէ-բէ հետաքննութեան վերայ. մի ճանապարհ որով միայն կարելի է կշռել ու ստուգել հաստատուն կերպով մեր մատենագիրների հաւատարմութեան չափը, որպէս եւ նոցա ժամանակը. եւ ըստ այնմ ապահով նիւթ պատրաստել լուրջ եւ ծանրակշիռ հետազօտութիւնների համար: Ագաթանգեղոսը, Զենոբը, Եղիշիւն, Դաւիթը՝ փոքր առ փոքր առաջ են գալիս իրենց իսկական տիպարով. իսկ Խորենացին նորերս մի այնպիսի անակնկալ լուսաբանութիւն է սկսել ստանալ, որ սպառնում է ըստ երեւութին՝ տակն ու վրայ անել մինչեւ այժմ անկասկածելի համարուած հայ պատմութեան շատ կարեւոր խնդիրներ ու պարագաներ, թէեւ հանգուցեալ Գուտշմիդի եւ մանաւանդ Պրոֆ. Կարրիերի այս առթիւ յայտնած սրամիտ ենթադրութիւնները դեռ կարօտ են վերջնական փաստերի:

Եթէ հաստատուին այս կարծիքները, որ՝ ըստ իս՝ շատ մօտ են հաւանականութեան, այն ժամանակայն կերպարանափոխութիւնների թիւում անհրաժեշտ կը լինի ընդունիլ նաեւ, որ ոչ թէ Խորենացին էր՝ իբրեւ Ե. դարու երկրորդ կիսու մատենագիր, նոյն դարու վերջերը եւ Զ. դարի սկիզբը ծաղկած Փարպեցու աղ-

բիւրը, ինչպէս ես էի ենթադրել, — այլ ընդհանրապէս:

Վերջերս լոյս տեսած կարեւոր մի հին յիշատակարան նոր լոյս է սփռում եւ Եղիշէի Պատմութեան մինչեւ այժմ մեզ ծանօթ բնագրի վերայ: Այդ յիշատակարանը՝ Պրոֆ. Կոնիքիի՝ Վիոն քաղաքի մատենադարանի հայ գրագիրներից մէկի կողքին գտած Եղիշէի երկաթագիր մագաղակեայ երկու թերթերն են, որ հրատարակեց «Հանդէսը», իւր 1893թ. Մայիսի համարում, եւ որ համապատասխանում են «Վարդանանց Պատմութեան» (ըստ այժմեան բաժանման) Զ. յեղանակի վերջին եւ Ե. ի սկզբին: Ինչպէս Անգլիացի հայերէնագէտը ճիշդ նկատել է, այս հատակոտորները, որչափ էլ պակասաւոր են, այնու ամենայնիւ ապացուցանում են, որ Եղիշէի բնագիրը առաջ շատ տարբեր էր այն օրինակից, որ այսօր մեր առաջն են դնում տպագրութիւնները. վերջինիս մէջ նկատուում են յետսամուտ ընդարձակ ընդմիջարկութիւններ (interpolation), որոնք գուցէ ազդած լինին նաեւ յեղանակների նախնական թուի աւելանալուն:

Այս ենթադրութիւնը մեծ հաւանականութիւն է ստանում, եթէ այդ յիշատակարանի վերայ աւելացնելու լինինք նաեւ «Բաղմավիպի», 1851թ. Յուլիս համարում լոյս տեսած՝ Խորին հնութիւն կրող ճաշոցի մի շատ հետաքրքրական երկաթագիր մագաղակեայ պատուիկը: Սա բովանդակում է ներկայ Եղիշէի Պատմ. Ե. յեղա-

նակի սկիզբը (“Մեծ է սէրն Աստուծոյ... սիրովն
Աստուծոյ” — 5 տող) տպագրից բաւական
տարբեր ընթերցուածներով եւ որ գլխաւորն
է՝ ուշադրութեան արժանի այս վերնագրով.

“Վկայութիւն Սրբոյն Վարդանա եւ Հմայեկա
եւ Վահանա եւ Սահակա. Հայոց սպարապետաց
եւ ամենայն սուրբ արանց որք մեռան ի Քրիստոս:.

— “Վարդանանց Պատմութեան” մեզ ծանօթ
օրինակներում պակասում է այս վերնագիրը,
որից կարելի էր հետեւեցնել, թէ Եղիշէի հնա-
գոյն բնագիրը աւանդում էր նաեւ Հմայեկի
(Մամիկոնեան. երեք տող է նուիրում սորան
տպ. օրինակը) եւ մանաւանդ Վահան (Մամիկո-
նեան եւ ոչ Սրբունի, ինչպէս ենթադրում է
“Բաղմամբակի. յօդուածագիրը) ու Սահակ (Բա-
գրատունի) սպարապետների վկայութեան մասին,
որոնց անունն անգամ չենք գտնում տպագիր
օրինակներում եւ որ ունի սակայն Փարպեցին:

Գուցէ այս իսկ նախնական բնագիրը լինի,
որից օգտուել է Փարպեցին եւ որը Սեբեոսին
(Է. դար) էլ ծանօթ էր. յետոյ նա ենթարկուել
է փոփոխութիւնների ու նորից մշակուել՝ ըստ
երեւութին, ոչ վաղ քան Է. դարը:

Անհիմն չէ եւ այս ժամանակամիջոցի ու-
րոշումը. ներկայ Եղիշէի Պատմութեան մէջ ար-
դարեւ նկատուում են Է. դարու գրուածքի հետ-
քեր: Սակայն առանց մանելու Եղիշեան աղբիւր-
ների հարցի մանրամասնութիւնների մէջ՝ ես կը
նշանակեմ համառօտակի դոցանից մի քանիսը.
բանասէրների համար՝ կարծում եմ, աւելորդ չի

լինիլ իմ փորձս, որ կարող է ծրագրի տեղ էլ
ծառայել նոյն խնդրի մանրամասն մշակման հա-
մար եւ բարեգրուել ու լրացուել ապագայ հե-
տազօտութիւններով:

Եղիշէի աղբիւրները, ինչպէս, դիտել է
եւ Պր. Գր. Պօղոսեան, գեո. ուսումնասիրուած
չեն: Գոցանից յիշելու է.

Նախ Աստուծոյն, որ հասարակ աղ-
բիւր է բոլոր մեր մատենագիրների համար,
եւ մասնաւորապէս Ա. Է. Բ. Մակեդոնացի Գրիգոր.
այստեղից Եղիշէն փոխ է առել կրօնական պա-
տերազմի ընդհանուր գաղափարը՝ յարմարցնե-
լով իւր գրուածքին Հրէից գրքերի մի քանի
պատմական պարագաները ու գործող անձինք-
ների նկարագիրները:

Երկրորդ՝ Եղիշէի Մաղղեղանց դէպքեր վերա-
բերեալ մասում:

Երրորդ՝ Աստուծոյն Գրիգորի վկայութեան
ընդ առանձինն՝ Ս. Շահանի վկայութեան
հայերէն խաղաղութեան (Սուրբեր, Ի. համեմ.
նաեւ Hoffmannի Auszüge aus Syrischen
Acten persisch. Märtyrer եւ այլոց):

Որոշանից օգտուել է Եղիշէն՝ փոխ առնելով
հատուածներ՝ նկարագրական նիւթեր ու
յարմարցնելով նոցա իւր Պատմութեան:

Կան եւ այնպիսի աղբիւրներ, որոնցից
քաղել է Եղիշէն ոճեր, դարձուածներ՝ այսպէս
ասած՝ ոճաբանական նիւթեր: Վերջին տե-
սակի աղբիւրներից կարեւոր է յիշել Փէլոնի հայ
խաղաղութեան (1822 եւ 1826 թուին Ս. Ղա-

զարհրատարակուած այս հեղինակի «Մնացորդքի Հայոց» երկու գրքերում նշանակել էր նոցա լատին. թարգմանիչ Հ. Ագերեան ի միջի այլ հայ մատենագիրների, եւ Եղեղե («Վարդան. Պատմ.» եւ միւս երկաս.) նոյն գրուածքից աւրած մի քանի ակներեւ փոխառութիւնները. դոցա թիւը կարելի էր կրկնապատկել՝ աւելացընելով նաեւ 1892թ. լոյս տեսած նոյն Հերայեցի փիլիսոփայի «Ճառերի» մէջ պատահածները, — որով անհերքելի կերպով ապացուցվում է՝ Վարդանանց Պատմութեան հեղինակի կախումը փիլոնի հայ թարգմանութիւնից: — Վերջինս Վենետիկի Գեր. ՀՀ. Միթիթարեանք Ե. դարու գործ են համարում եւ յատկապէս «Երկագոյն թարգմանաց երկասիրութիւն.» (Ե. Բաբեղի Հայկ.): Բայց մի քանի պատճառներով ես հակամէտ եմ կարծելու, որ հաղիւ թէ Ե. դարուց շատ վաղ կատարուած լինէր այդ թարգմանութիւնը: Եթէ ընդունուի այս կարծիքը, հետեւաբար Եղիշէի այժմեան բնագրի խմբագրութիւնն էլ դնելու է ոչ վաղ քան Ե. դարում:

Արդարեւ, «Վարդանանց Պատմութեան» գրութեան ժամանակը երկու դար վար իջեցընելուն նպաստող ակնարկածս փաստը ինքը գեռկարօտ է ապացուցի. աւանդաբար Ե. դարու գործ համարուած փիլոնի հայ թարգմանութիւնը Ե. դար տեղափոխելը մի ենթադրութիւն է բաւականին հաւանական, որ պէտք է սակայն ստուգուի հիմնաւոր քննութեամբ: Բայց այստեղ

եւ մտադիր էլ չեմ ենթադրութիւնից շատ աւելի ասել. «I only say suppose this supposition,» ինչպէս ասում է հանճարեղ Անգլիացի բանաստեղծը: — Մի դիտողութիւն միայն առայժմ՝ իբրեւ սկզբունքի հարց՝ աւելորդ չեմ համարում անել այս առթիւ մեր հին գրականութեան մի բնորոշ գծի մասին որ գուցէ կարող էր կուռան լինել ներկայ խնդրի լուծմանը: Արդեօք մեր մի քանի մատենագիրների երկերի ու հին թարգմանութիւնների մէջ նկատած խորին հետաքննութիւնը չէր կարող ապացուցի տեղ ծառայել նոցա երեւան գալու ժամանակը որոշելու համար. (հարկաւ՝ նոցա, որոնց ժամանակը հաստատ յայտնի չէ): Կամենում եմ ասել, թէ մեր Ոսկեղինիկ կամ Ե. դարու գրականութեան յատկանիշ չէ կարող համարուիլ հելլենաբանութիւնը: — Արդէն «խորին հելլենաբանութեամբ» (Բաբեղի Հայկ.) գրուած «Պիտոյից գրքի» հեղեղեղե, ինչպէս տեսանք, Ե.ից Ա. դար են իջեցնում այժմ: Հելլենաբանութեան նոյն իսկ ամենափայլուն ներկայացուցիչ եւ Ե. դարու մատենագիր համարուած Դաւիթ Անյաղիէ գրուածքների մի մասը վերոյիշեալ Անգլիացի գիտնականը հակամէտ է Ե. դարուն յատկացնել. (Conybeare Anecd. Ofon. etc. 1892. նախաբան § 30, եւս եւ «Հանդէս», 1893թ.): — Դորան կը կցեմ եւ իմ ենթադրութիւնս վերաբերութեամբ տակաւին չորոշուած Դաւթի անձնաւորութեան, որ՝ ոչ առանց հաւանականութեան, կարող էր

Սեբէոսից յիշած է. դարու համանուն հայ
 «Փիլիսոփան» էլ լինել: — Նշն ճակատա-
 դիրը, այսինքն՝ Ե.ից է. դար տեղափոխուելը,
 — ինչպէս երեւում է, վիճակուած է եւ մեզ
 հետաքրքրող փելնի «բոլորովին հեղինաբան»
 (Բ-էր. Հայն.) հայ թարգմանութեան:

4/16 Փետրոսարի 1895 թ. Մոսկոսա:

Գ. Բ. ԽԱՆԹԵԱՆ:

ՄՄ Հայագիտական գրադարան

MAL046502

